

Крстић Дарко*

Универзитет у Београду
Библијски институт
Православног богословског факултета, БеоградРецепција новозаветних мотива у Алексијади
Ане Комнине у сврху назначења апостолског
карактера Алексија Комнина (1081–1118)

Резиме: И поред општег наративног оквира који потиче из хомеровског епа, Ана Комнина у *Алексијади* изражава владарску идеологију рецепцијом одређених светописамских мотива, пре свега мотивом равноапостолног василевса Ромеја. Ана описује свог оца у *Алексијади* као апостолског владара који је изврстан познавалац Светог Писма. Алексијева светописамска аргументација је његово главно оружје у борби против јеретика. Поред експлицитног поређења свог оца са апостолима, постоје у тексту *Алексијаде* и нека места на којима Ана ентимемски прави паралелу између свог оца и апостола Павла, који је за комнинску принцезу врхунски апостол.

Кључне речи: Ана Комнина, Алексијада, Алексије Комнин, апостол Павле, равноапостолни владар.

Византијска принцеза Ана Комнина, кћерка ромејског василевса Алексија Комнина (1081–1118), је ауторка *Алексијаде*, једног од најимпозантнијих текстова византијске књижевности уопште. Сам избор наслова, *Алексијада*, који подсећа на *Илијаду*, већ од почетка упућује читаоца на хомеровски еп као на културни контекст у коме Ана плете похвалу свом оцу (Hunger 1997, 230-231). Ана пише *Алексијаду* са следећим циљем: „Желим овим списом да испричам дела свог оца (τὰς πράξεις ἀφηγήσασθαι τοῦμοῦ πατρὸς)“.¹ На шта се конкретно односе „дела“ која Ана описује? Несумњиво је да је комнинска принцеза највећи део *Алексијаде* посветила непрекидним ратним подухватима свог оца (Buckley 2014, 40-41) којима је штитио војнички и економски ослабљено царство Ромеја (Станковић 2006, 209-211). Међутим, иако у *Алексијади* доминирају Алексијеви војнички успеси, у његова „дела“ спадају и подухвати друге врсте – Алексијева борба за очување чистоте вере,² пре свега против манихејаца у 14. књизи и богумила у 15. књизи

* darkovelja@yahoo.com

¹ Alexias, ΠΡΟΛΟΓΟΣ, I, 2, 17-18. У чланку су сви преводи одломака из *Алексијаде* од аутора чланка.² Станковић сматра да је Алексију Комнину „инсистирање на бризи за цркву у сваком погледу било потребно како би се потиснуо изразито негативни осећај клира и великог дела византијског друштва (...) каснијим виšekратним посезањем за црквеним благом и утварама, како би се прона-

(Ostrogorsky 2012, 39; Радић 2015, 133-136). Ова борба није вођена оружјем већ речју (τοῖς λόγοις), што за Ану Комнину представља најбољи показатељ апостолског дела њеног оца. У делу који се односи на опис Алексијеве борбе против манихејаца Ана каже:

Καὶ μόνος οὗτος ὄπλα καὶ λόγους ἀνέμιξε, καὶ τοῖς μὲν ὄπλοις τοὺς βαρβάρους ἐνίκα, τοῖς δὲ λόγοις ἐχειροῦτο τοὺς ἀντιθέους, ὥσπερ δὴ τότε καὶ κατὰ Μανιχαίων ἐξώπλιστο ἀποστολικὴν ἀντὶ στρατηγικῆς ἀναδεξάμενος ἀγωνίαν. Καὶ ἔγωγε τοῦτον τρισκαιδέκατον ἂν ἀπόστολον ὀνομάσαιμι, καίτοι τινὲς Κωνσταντίνῳ τῷ μεγάλῳ τοῦτο τὸ κλέος προσάπτουσιν, ἐμοὶ δὲ δοκεῖ ἢ σὺν τῷ Κωνσταντίνῳ τῷ αὐτοκράτορι τετάχθαι τοῦτον, ἢ εἴ τις φιλονεικείη, ἔστω μετὰ γε Κωνσταντίνου ἀπόστολος ἅμα καὶ βασιλεὺς ὁ Ἀλέξιος.³

И само он је користио и оружје и речи, оружјем побеђиваше варваре док је речима покоравао богоборце, као тада када се наоружао против манихеја прихвативши апостолску борбу уместо војничке. И ја бих га назвала тринаестим апостолом; иако неки приписују ту славну титулу Константину Великом, мени се чини да стоји у истом реду са Константином – Алексије апостол и истовремено василевс – а ако би неко то довео у питање, барем одмах после Константина.

Ана приказује Алексијеве расправе са манихејцима као апостолску (ἀποστολικήν) борбу, којом је, уместо оружјем, чувао благостање царства од унутрашњих непријатеља. Алексијева апостолска функција је наглашена поређењем са царем Константином, који је пословично називан Тринаестим апостолом. По ауторкином мишљењу, њен отац је у истој равни са равноапостолним Константином Великим; иако допушта да је изједначавање Алексија са царем Константином можда претерано, Ана Комнина у најгорем случају посматра свог оца као владара који може бити прибројан одмах после Константина Великог како по владавини тако и по апостолском делу: као богоизабрани владар и инструмент Божијег провиђења (Neville 2012, 187). У сваком случају, византијска принцеза види свог оца као апостолског владара Ромеја (Станковић 2006, 218-220), по угледу на Константина Великог.

Ана подробније описује историјски контекст Алексијеве борбе против манихејаца у *Alexias* XIV, 8, 6-7. У Филипупољу су манихеји били настањени још од времена Јована Цимискија (969–976). Постали су већина у граду па су почели да тиранишу малобројне хришћане (православце). Поред њих, у граду су доминирали и хетеродоксни Јермени који су заједно са манихејцима чинили опасну политичко-верску мешавину (μισγάγγεια), увек спремни на политичке побуне (ἀποστασία) против Алексијеве (ромејске) власти. Анино оштро око лако детек-

шла средства за опремање толико потребних трупа“ (Станковић 2006, 219).

³ *Alexias* XIV, 8, 13-21.

тује повезаност инославне религије и политичке побуне против ортодоксне Романије. Због тога, Алексијев третман манихејаца, иако окарактерисан као апостолски, није искључивао и мере примене силе.⁴ Ипак, Ана Комнина не види у томе никакав проблем; напротив, политичку принуду доживљава као неопходан елемент Алексијеве апостолности: „И шта све није чинио и није подносио тај упоран човек (καρτερός ἀνὴρ) за заиста најапостолскије дело (πράγμα ὄντως ἀποστολικώτατον)“.⁵ Ана назива Алексијеву политику према манихејима „најапостолскије прᾶγμα“, чиме ствара успешну семантичку везу између очеве апостолске борбе за веру (πράγμα) и ратних подухвата (πράξεις) широм царства. Семантичка сличност термина прᾶγμα и πράξεις упућује на закључак да и апостолска борба против јеретика спада у домен Анине нарације, назначене у Прологу: τὰς πράξεις ἀφηγήσασθαι τοῦμοῦ πατρὸς.

Видели смо да је Алексије користио оружје за ратне πράξεις, док је за прᾶγμα ὄντως ἀποστολικώτατον користио првенствено речи. Ана спецификује и којим се то речима служио Алексије у придобијању манихејаца: „И као нико други је проучавао божанско Писмо (περὶ τὴν θεῖαν γραφὴν) и ничији језик није тако дубоко секао у расправама са јеретицима“.⁶ Према томе, Алексије Комнин је, по сведочанству његове кћерке, био врстан познавалац Светог Писма, на основу ког је апостолски бранио православну веру у расправама (συμπλοκάς) са јеретицима манихејцима. Расправе са манихејцима о Светом Писму су биле дуготрајне, често су трајале од раног јутра па све до вечери, а некада и до друге и треће ноћне страже.⁷ Помоћници у овом „најапостолскијем делу“ су му били локални православни епископ Евстратије и нарочито зет Никифор Вријеније, ауторкин муж. За њега Ана Комнина каже да га је Алексије „припремио (στομώσας) у проучавању божанских књига (τῶν θεῖων βιβλίων)“.⁸ Алексије није само изврстан познавалац већ истовремено и учитељ Светог Писма, што се одлично уклапа у Анину слику Алексија као апостолског владара Ромеја.

Ана сведочи да је основна платформа Алексијевих расправа са манихејцима било Свето Писмо. Многе манихејце је Алексије успео да преобрати у православну веру својом светописамском аргументацијом, мада је значајан број остао постојан у својој јереси, подржавајући своју догму управо сведочанствима из Светог Писма (μαρτυρίας τῶν θεῖων γραφῶν).⁹ Јасно је да је тумачење Светог Писма било основна тема при дуготрајним расправама са манихејцима, што је захтевало изванредно познавање Библије. Ана и на другим местима сведочи ексклузивно Алексијево интересовање и посвећеност проучавању Светог Писма, за разлику од супруге и царице Ирине Дука (ауторкине мајке) која је преферирала

⁴ Alexias XIV, 8, 5, 8-8.

⁵ Alexias XIV, 8, 8, 8-9.

⁶ Alexias XIV, 8, 8, 12-13.

⁷ Alexias XIV, 8, 9, 25-26.

⁸ Alexias XIV, 8, 9, 31-33.

⁹ Alexias XIV, 8, 9, 33-39.

дела патристичке литературе.¹⁰ Можда је најупечатљивије сведочанство када византијска принцеза говори о свом оцу да је поред физичке кондиције, неопходне у сталним ратним походима, истовремено се бринуо и о читању књига, тј. Светог Писма. То је могуће закључити на основу својеврсне Алексијеве животне максиме, коју се трудио да примењује у животу: „Истражујте Писма“ (ἐρευνᾶτε τὰς γραφάς).¹¹ Алексијева максима ἐρευνᾶτε τὰς γραφάς представља директан цитат Христовог позива Јудејцима у *Јовановом јеванђељу*: ἐραυνᾶτε τὰς γραφάς (Јн 5,39).¹² За разумевање Алексијеве максиме, као и његовог става према Писму, важно је имати на уму да глагол ἐρευνᾶν представља грчки превод јеврејског глагола שׂרַר, који је технички термин за истраживање и излагање библијског текста (Barrett 1960, 222).¹³

Поставља се питање: зашто Ана Комнина толико инсистира на Алексијевом ванредном познавању Светог Писма? Одговор даје сама ауторка када Алексијево јединствено познавање Светог Писма (ὡς οὐδεὶς ἄλλος περὶ τὴν θεῖαν γραφὴν ἐσπουδάκει)¹⁴ доводи у директну везу са његовом апостолском функцијом, израженом у расправама о правој вери са манихејцима и њиховим преобраћењем у православну веру. Другим речима, основни предуслов Алексијевог апостолства је његово непревазиђено познавање Светог Писма; у том контексту нам постаје јасно зашто Ана нема проблема да постави свог оца у исту раван са Константином Великим, Тринаестим апостолом. Ако је познавање Светог Писма предуслов апостолства, и ако нико није превазишао Алексија у познавању Писма – чије непрекидно истраживање је било његова животна максима – онда је сасвим логично закључити, заједно са његовом кћерком, да му није било премца у апостолском достојанству и да је могао да стане раме уз раме са, по византијском схватању, највећим апостолом ван Дванаесторице, Константином Великим.

Поред експлицитног, и као што смо видели, доста разрађеног тврђења о апостолности свог оца, Ана Комнина користи и одређене алузије на новозаветне стихове којима настоји да ентимемски упути читаоца на закључак да Алексије функционише као апостол. У наставку рада ћемо се осврнути на ове новозаветне стихове и њихову функцију у аргументу комнинске принцезе о апостолности Алексија Комнина.

¹⁰ Alexias V, 9, 3, 57-62. Ана подвлачи да је њена мајка, царица Ирина Дука, била посвећена проучавању светих Отаца догматичара (τῶν δογματιστῶν ἁγίων πατέρων), нарочито светом Максиму Исповеднику.

¹¹ Alexias IV, 7, 9, 4-5.

¹² Овај податак који нам презентује Ана Комнина је значајан за историју тумачења стиха Јн 5,39. Наиме, глагол ἐραυνᾶτε Алексије схвата као императив, јер га доживљава као животну максиму (παράγγελμα), коју се труди да испуни у животу. Анино схватање глагола ἐραυνᾶτε је у складу са најстаријим патристичким тумачењима стиха Јн 5,39 (Ориген, Тертулијан, Иринеј...), која наведени глагол тумаче као императив (Brown 1966, 225). Насупрот Ани, већина модерних тумача тумаче глагол ἐραυνᾶτε не као императив већ као индикатив (Dodd 1970, 329-330; Carson 1991, 263).

¹³ Од наведеног глагола је настао и технички термин „мидраш“, који означава рабинско тумачење старозаветног текста (Радовић 2002, 13).

¹⁴ Alexias XIV, 8, 8, 12.

Асоцијација на Дап 20,7: Алексије као апостол Павле

Већ смо у горе цитираном одељку (*Alexias* XIV, 8, 9, 25-26) назначили да Ана приказује свог оца као апостолског василевса Ромеја у оквиру теолошких и ерминевтичких расправа са манихејцима. Те расправе су, по Анином сведочењу, биле изузетно дуге – трајале су од раног јутра па све до вечери, а некада и до друге и треће ноћне страже. Неколико редова касније Ана се поново враћа на тему Алексијевог проповедања праве вере манихејцима и то на начин врло карактеристичан за однос комнинске принцезе према оцу. Док је Алексије имао за помоћнике у овом апостолском делу горе наведене епископа Евстратија и зета Никифора Вријенија, успех апостолског проповедања праве вере је био половичан, јер је постојала једна велика група манихејаца која се чврсто држала свог „одвратног учења“ (κατάπτυστον δόγμα).¹⁵ Тада на сцену ступа сам Алексије: тек после његовог дугачког говора (τῆ συνεχεῖ του αὐτοκράτορος ὀμιλία) већина тврдокорних манихејаца прихвата православну веру и крштава се.¹⁶ Према томе, за Ану је успех преобраћења манихејаца искључиво Алексијева заслуга, његово *par excellence* апостолско дело и не може се приписати његовим помоћницима. То Ана потврђује специфичним описом, који представља алузију на једно новозаветно место:

ἀλλὰ τῆ συνεχεῖ του αὐτοκράτορος ὀμιλία καὶ ταῖς συχναῖς παραινήσεσι καὶ τούτων οἱ πλείους πειθόμενοι τοῦ θείου μετέσχον βαπτίσματος. καὶ γὰρ ἐξ ἀνατολῶν ἠλιακῶν ἀκτίνων ἐς βαθυτάτην νύκτα πολλακίς τὰ τῆς διαλέξεως παρετείνετο, καὶ τῆς τοιαύτης ὀμιλίας μὴ ἀφιστάμενος ἄσιτος τὰ πολλὰ διетέλει, καὶ ταῦτα ἐν καιρῷ θέρους ἐν ὑπαίθρῳ σκηνῆ διακαρτερῶν.¹⁷

Али због непрекидног царевог говора и честих поука већина (оних који су до тада били упорни у својој јереси) беше убеђена да прими божанско крштење. Јер (Алексије) је од појаве сунчевих зрака до касно у ноћ често продужавао своје излагање, и не желећи да прекине говор остајао је гладан и све то упорно подносивши по летњој жези у отвореном шатору.

Ана је мајстор наративне технике и реторичких начина уоквиравања текста. Последња реч којом описује оца у овом одељку је термин διακαρτερῶν, што нас враћа на почетак приче о најапостолскијем Алексијевог делу, тј. преобраћању манихејаца проповедањем праве вере. Анин податак о Алексију да је био διακαρτερῶν (XIV, 8, 9, 44) у проповеди манихејцима асоцира нас на његову карактеризацију као καρτερός ἀνὴρ (XIV, 8, 8, 8). Речју διακαρτερῶν Ана ствара *inclusio* са описом свог оца као καρτερός ἀνὴρ на почетку „апостолског одељка“ о Алексијевог

¹⁵ *Alexias* XIV, 8, 9, 33-39.

¹⁶ *Alexias* XIV, 8, 9, 39-41.

¹⁷ *Alexias* XIV, 8, 9, 39-44.

преобраћању манихејаца, чиме се Алексијева апостолност дефинише његовом упорношћу у проповедању праве вере манихејцима. Алексије функционише као апостол јер проповеда праву веру и јер је упоран у тој проповеди, коју је у случају манихејаца спреман да продужи до касно у ноћ.

Анин опис Алексија како проповеда праву веру цео дан до касно у ноћ представља асоцијацију на проповед апостола Павла у Дап 28,23. У свом последњем обраћању Јеврејима у Риму, које Лука назива „сведочење о царству Божијем“ (διαμαρτυρόμενος τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ), Павле покушава да их убеди у исправност проповеди о Исусу Христу¹⁸ „од јутра до вечери“ (ἀπὸ πρωῆ ἕως ἑσπέρας). Међутим, постоји један текст у *Делима айосѿолским* који описује Павлову апостолску проповед још ближе Анином опису Алексијеве апостолске проповеди него Дап 28,23.

Пре него што пређемо на наведени текст потребно је имати на уму да Ана описује како је њен отац држао говор (ὁμιλία) манихејцима до касно у ноћ и да је један такав, изузетно дуг говор изгледао као да га је Алексије непрекидно продужавао (παρετείνετο). Занимљиво је да док у овом кратком одељку Ана два пута назива очеву конверзацију са манихејцима говором (ὁμιλία), у тренутку када нас обавештава о његовом продужавању тај говор карактерише као излагање (διάλεξις). Иако ова суптилна терминолошка разлика изгледа небитна, она може да нам помогне да прецизније детектујемо Анин библијски узор при описивању Алексијеве проповеди манихејцима. Алексијев говор (ὁμιλία) манихејцима, назван још и излагање (διάλεξις), продужаван (παρετείνετο) до касно увече подсећа не само тематски већ и лектички на опис проповеди апостола Павла у Троади (Дап 20,7-12), тј. епизоду са младићем Евтихом. У Дап 20,7 читамо следеће за апостола Павла:

Ἐν δὲ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων συνηγμένων ἡμῶν κλάσαι ἄρτον, ὁ Παῦλος **διελέγετο** αὐτοῖς...**παρέτεινε τε τὸν λόγον μέχρι μεσονυκτίου.**¹⁹

Као што апостол Павле излагаше (διελέγετο) окупљеним хришћанима у Троади, тако и (равно)апостолни Алексије држи манихејцима беседу (ὁμιλία), коју Ана назива и διάλεξις. Алексијев дугачак διάλεξις подсећа на Павлово διελέγετο, јер имперфект глагола διαλέγομαι указује на радњу која се понављала. Могуће је да је Ана намерно назвала очеву беседу манихејцима διάλεξις, поред очекиваног и два пута поновљеног термина ὁμιλία, управо да би појачала асоцијативну везу између Павловог διελέγετο (Дап 20,7) и приказа често продужаваног излагања (διάλεξις) свог оца манихејцима.

Подудара се и временски оквир Павловог и Алексијевог излагања. Апостол

¹⁸ Павлова проповед о царству Божијем имплицира добру вест о Божјој владавини над људима, реализованој кроз Исуса Христа и потврђеној у Мојсијевом Закону и у пророцима (види Fitzmyer 1998, 794).

¹⁹ „А у први дан недеље, кад се сабраше ученици да ломе хлеб, бесеђаше им Павле (...) и продужи беседу до поноћи“.

Павле проповеда до поноћи (μέχρι μεσονυκτίου), док Алексије завршава своју проповед ἐς βαθυτάτην νύκτα. У оба случаја проповед се завршава необично касно, дубоко у ноћ. Да би њихова проповед толико дуго трајала било је неопходно да и апостол Павле и Алексије продужавају своје излагање: за Павла се каже παρέτεινεν τε τὸν λόγον μέχρι μεσονυκτίου,²⁰ док Алексије ἐς βαθυτάτην νύκτα πολλάκις τὰ τῆς διαλέξεως παρετείνεται. Иако јеванђелиста Лука користи израз παρέτεινεν τὸν λόγον док Ана описује оца како τὰ τῆς διαλέξεως παρετείνεται, ради се о истој ствари: и Павлов λόγος (Дап 20,7) и Анин διάλεξις се односе на излагање основних поставки хришћанске вере. Штавише, Павлов λόγος се у Дап 20,7 реализује глаголом διαλέγομαι (Bruce 1990, 425) што би значило да би Павлов λόγος могао да буде семантички изједначен са речју διάλεξις.

Као закључак можемо да приметимо велику тематску и лектичку сличност између описа проповеди апостола Павла у Дап 20,7 и Аниног описа Алексијеве апостолске проповеди манихејцима. Иако нигде не наводи библијски извор, Ана Комнина није случајно приказала апостолску функцију свога оца на начин, како тематски тако и лектички, који би сваког читаоца упућеног у Свето Писмо ентимемски асоцирао на апостола Павла.

Асоцијација на Рим 8,35-39: Алексије као апостол Павле

Постоји у *Алексијади* још једно место на коме Ана ентимемски упућује читаоце на паралелу између њеног оца и апостола Павла. У дванаестој књизи *Алексијаде* Ана описује Алексијеве припреме за поновни Ваимундов поход на Византију. Алексије се у јесен 1105. године²¹ не задржава у престоници, већ се упућује у Солун са циљем да обучи новорегрутовану војску (τοὺς νεήλιδας τὰ στρατιωτικὰ παιδεύειν) и да евентуално обесхрабри Ваимунда за експедицију на ромејску територију.²² Ана примећује да је у Солун Алексије повео и царицу Ирину, штавише, да ју је приморао да га прати (καὶ τὴν αὐγούσταν δὲ παρεβιάσατο συνεχέληλυθῆναι μετ' αὐτοῦ) иако је то било супротно њеном карактеру.²³ Овај догађај није био изолован случај јер Ана сведочи како је царица морала да прати мужа на честе војне експедиције (ἀναγκάζεται πρὸς τὰς συχνὰς τοῦ αὐτοκράτορος ἐκστρατεύσεις αὐτῆ παρακολουθεῖν).²⁴ Царица Ирина прати мужа на бројним експедицијама, упркос својој урођеној срамежљивости, због горуће љубави коју је осећала према њему

²⁰ Из ове чињенице може се извући закључак да Павлово излагање није имало структуру беседе, већ је више личило на неформално излагање хришћанске проповеди (Peterson 2009, 557).

²¹ Ана је врло прецизна у датирању Алексијевог боравка у Солуну, у склопу припрема за други Ваимундов поход. Алексијев долазак у Солун (τὴν Θεσσαλοῦ πόλιν) се десио у септембру 14. индикта, 25. године од када је преузео власт у царству. То је септембар 1105. године.

²² Alexias XII, 1, 6, 76-79.

²³ Alexias XII, 3, 2, 78-79.

²⁴ Alexias XII, 3, 3, 94-95.

(ἡ διάπυρος πρὸς ἐκεῖνον ἀγάπη).²⁵ За нашу тему је важно да приметимо Анин акценат на огромној љубави (ἀγάπη) њене мајке према Алексију; поред назнака о одличним међусобним односима њених родитеља, овај податак ће играти улогу у Анином аргуменуу у прилог апостолског карактера Алексија Комнина.

Ако је царичина љубав према мужу мотивација због које га, супротно својој повученој природи, прати на честим ратним експедицијама, Ана наводи и два непосредна разлога (διὰ ταυτασὶ τὰς αἰτίας) за мајчино понашање. Оба разлога су тако презентована да ентимемски упућују читаоца на закључак о апостолности Алексија Комнина.

Први разлог (πρῶτον μὲν) је Алексијева болест ногу, која је захтевала много неге јер је василевс осећао оштре болове (ἀλγηδόνας εἶχε δριμείας) у ногама. Једино што је Алексију пријало у таквим тешким тренуцима је био додир супруге, који му је ублажавао бол у ногама. Једино тада би Алексије могао да се посвети својим непрекидним обавезама око заштите Ромејског царства. Сходно томе, улога Ирине Дука била је од суштинског значаја за Алексијево нормално и свакодневно функционисање; то би важило и за његову апостолску функцију, што ће Ана Комнина веома суптилно да сугерише читаоцима упознатим са Новим Заветом:

ὁ γάρ τοι βασιλεὺς ἐκεῖνος (...) πάντα τὰ ἑαυτοῦ καὶ τὰ κατ' αὐτὸν κατόπιν ἐποιεῖτο τῆς σωτηρίας τῶν πόλεων· οὐδὲν γὰρ ἐχώριζεν αὐτὸν τῆς τῶν Χριστιανῶν ἀγάπης, οὐκ ἀλγηδόνες, οὐχ' ἥδοναί, οὐ πολέμων κακώσεις, οὐκ ἄλλο οὐδέν, οὐ μικρὸν οὐ μέγα, οὐχ' ἡλίου φλογώσεις, οὐ χειμῶνων δριμύτητες, οὐ προσβολαὶ βαρβάρων παντοδαπαί, ἀλλ' ἀκλινῶς εἶχε πρὸς ἅπαντα ταῦτα καὶ ὠκλαζε μὲν πρὸς τὴν φύσιν τῶν νοσημάτων, ἀντανέθορε δὲ πρὸς τὴν βοήθειαν τῶν πραγμάτων.²⁶

јер овај василевс (...) све личне ствари и све везано за њега је занемаривао када је у питању спасавање градова; јер ништа га није растављало од љубави према Хришћанима, ни болови, ни уживања, ни ратне тескобе, нити било шта друго, како мало тако и велико, ни врућина Сунца, ни оштрина зима, ни напади варвара са свих страна, већ беше постојан у свему томе и, иако га савијаше природа обољења, увек је прискакао да помогне за добро државе.

Везником γάρ Ана везује овај поетски опис Алексијевог непрекидне бригае за добро ромејских хришћана са претходно реченим о царичином неговању болесног Алексија. Како стилистички (поетско-химнично) тако и тематски (листа тескоба) и лектички Ана нас у наведеном опису Алексија упућује на Рим 8,35.38-39:

τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; θλίψις ἢ στενοχωρία ἢ διωγμὸς ἢ λιμὸς ἢ γυμνότης ἢ κίνδυνος ἢ μάχαιρα (...) πέπεισμαι γὰρ ὅτι οὔτε θάνατος οὔτε

²⁵ Alexias XII, 3, 4, 95-97.

²⁶ Alexias XII, 3, 4, 8-17.

ζωῆ οὔτε ἄγγελοι οὔτε ἀρχαὶ οὔτε ἐνεστῶτα οὔτε μέλλοντα οὔτε δυνάμεις οὔτε ὕψωμα οὔτε βάθος οὔτε τις κτίσις ἑτέρα δυνήσεται ἡμᾶς χωρίσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ θεοῦ τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ κυρίῳ ἡμῶν.

Ко ће нас раставити од љубави Христове? Жалост или тескоба, или гоњење, или глад, или голотиња, или опасност, или мач? (...) Јер сам уверен да нас ни смрт, ни живот, ни анђели, ни поглаварства, ни садашњост, ни будућност, ни силе, ни висина, ни дубина, нити икаква друга твар неће моћи одвојити од љубави Божије, која је у Христу Исусу Господу нашем.

Просто је немогуће не видети Анине намераване паралеле са Римљ 8,35-39. Ана преузима реторички, чак можемо рећи и поетски стил Павлове дијатрибе из Рим 8,35-39, што резултира енкомијастичко-поетским стилем при опису Алексија. Ана је свесна свог стила и његове неконгруентности са строго историјским методом; због тога је приморана да се брани од оптужби за *περιαυτολογία*, иако се диви (*θαυμάζω*) стварима везаним за своју породицу. Што се тиче Анине рецепције Рим 8,35, као што апостол Павле не може да буде растављен од љубави Христове (*χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ*), Алексије не може да се растави од љубави према хришћанима (*ἐχώριζεν αὐτὸν τῆς τῶν Χριστιανῶν ἀγάπης*), тј. према поданицима РOMEЈСКОГ хришћанског царства. Ана преузима од Павла глагол *χωρίζω*, као и објекат *ἀγάπη* који је код Павла повезан са Христом, док је код Ане реч о љубави према хришћанима. Неопходно је приметити једну суптилну разлику у Аниној рецепцији Рим 8,35 у односу на апостола Павла.

Код апостола Павла је генитив тоῦ Χριστοῦ у изразу τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ субјекатски генитив, тј. љубав Христова за нас, што се види из контекста стихова Рим 8,37.39.²⁷ Павлов закључак је да ништа не може раздвојити хришћане од Христа који је показао своју љубав према њима; дакле, код Павла није реч о објекатском генитиву, тј. не описује љубав хришћана према Христу (Fitzmyer 1993, 533). Међутим, Ана разуме генитив τῶν Χριστιανῶν у изразу τῆς τῶν Χριστιανῶν ἀγάπης као објекатски генитив, као Алексијеву љубав према хришћанима, тј. према поданицима хришћанског царства. Анина рецепција Павловог стиха није ропско преписивање Павлових мисли већ њихово прилагођавање контексту *Алексијаде*. Сврха Анине рецепције Рим 8,35 је, пре свега, ентимемска асоцијација Алексија са апостолом Павлом.

Ана следује апостолу Павлу и у набрајању недаћа које нису у стању да одвоје Алексија од његове љубави према Христу. Апостол Павле наводи листу недаћа (Рим 8,35.38-39) које су неизбежни пратиоци и, на неки начин, конституенти његове апостолске функције. Овакве листе недаћа су постојале код Павлу савремених паганских писаца али, за разлику од њих, апостол не укључује у своју листу нијед-

²⁷ Нарочито је јасно у корелацији Рим 8,35 са Рим 8,39 да се у Рим 8,35 ради о субјекатском генитиву. У Рим 8,39 имамо идентичан израз са Рим 8,35, али овде је љубав јасно приказана као љубав Божија према људима, манифестована у Христу Исусу (*ἡμᾶς χωρίσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ θεοῦ τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ κυρίῳ ἡμῶν*).

ну срећну околност. Истовремено је Павлова листа недаћа семантички везана за Христову страдања (Kaesemann 1980, 249), које је Павле поменуо у стиховима Рим 8,32-34 (Witherington-Hyatt 2004, 233). За апостола Павла су недаће критеријум апостолства – апостоли страдалог Христа само страдањем показују да су прави апостоли (уп. 2Кор 11,24-30; 12,10). Због тога Павле у Рим 8,35-39 инсистира на листи недаћа које сведоче аутентичност његовог апостолства (Murphy-O'Connor 1996, 313). Да апостол Павле доживљава листу од седам недаћа у Рим 8,35 у светлу свог апостолског позива и функције види се по садржају тих недаћа. Листа од седам недаћа у Рим 8,35 се поклапа, осим мача (μάχαιρα), са листом недаћа које је Павле претрпео као Христов апостол у 2Кор 11,26-27 и 2Кор 12,10 и које потврђују његово апостолство (Моо 1996, 543; Furnish 1984, 535-539). Ако имамо на уму да ће Павле на крају живота искусити и мач, тј. положити живот за веру онда можемо да закључимо да је његова апостолска функција доживела врхунац управо у тренутку смрти. За разлику од Рим 8,35, где Павле само набраја недаће, у Рим 8,38-39 их набраја усвајајући форму реторичког меризма, исказујући свеукупност недаћа које су га задесиле наводећи само њихове екстреме (οὔτε θάνατος – οὔτε ζῶη...).

Ана Комнина преузима литерарну структуру Алексијевих апостолских недаћа од апостола Павла. После констатације о Алексијевој нераздвојној љубави према хришћанима, Ана слично Павлу у Рим 8,38-39 наводи листу недаћа у форми меризама: οὐκ ἀλγηδόνες – οὐχ' ἡδοναί, οὐχ' ἡλίου φλογώσεις – οὐ χειμῶνων δριμύτητες. Као што апостол Павле саставља листу недаћа на основу свог искуства страдалог апостола, тако и Ана описује листу недаћа специфичних за (равно)апостолног Алексија. Анина рецепција Павлове теологије о листи недаћа као потврди апостолности има за последицу да се и Алексијева листа недаћа схвати као потврда његове царске апостолности. У својим страдањима због љубави према хришћанима Алексије поприма црте апостола Павла из Рим 8,35-39. Ана не доживљава свог оца као било ког апостола, већ као врхунског апостола – Павла.²⁸

Анина листа Алексијевих апостолских недаћа је везана за непрестане ратничке подухвате њеног оца у циљу одбране хришћана. Неке од недаћа са Алексијево листе кореспондирају са претходним одељком, у коме се описују Алексијеви болови у ногама и царичино неговање оболелог супруга. Конкретно, Алексијеви ἀλγηδόνες са листе (XII, 3, 4, 12) се односе на ἀλγηδόνες...ἐκ τῆς ποδαλικῆς διαθέσεως (XII, 3, 4, 4-5), док изразу χειμῶνων δριμύτητες са листе (XII, 3, 4, 14) кореспондира опис Алексијевих болова у ногама као ἀλγηδόνες δριμείας (XII, 3, 4, 4). Занимљиво је да Ана оштре (δριμείας) болове у ногама повезује са зимским временом (χειμῶνων δριμύτητες), што би указивало на неку врсту артритиса или реуматизма у Алексијевим ногама, који се погоршавао у зимским условима.²⁹

²⁸ У светлу ове павловске црте (равно)апостолног Алексија неке епизоде из *Алексијаде* постају разумљивије. На пример, постаје јасно зашто је Алексије новоосновани Ὀρφανοτροφεῖον посветио светом апостолу Павлу, великом проповеднику (μεγαλόκληρος) и апостолу (Alexias XV, 7, 8, 85-91).

²⁹ Овом закључку би ишао у прилог и податак да је Алексије повео царицу Ирину на војну експедицију месеца септембра 1105. године. Јесење температуре су погодвале развоју болова у ца-

Из свега реченог није тешко извести закључак да Анина рецепција Рим 8,35-39 има за циљ да ентимемски упути читаоца на закључак да Алексије, у својој љубави према хришћанима за коју је спреман да истрпи читаву листу недаћа, подсећа на апостола Павла из Рим 8,35-39. Алексије нема просто апостолски лик, већ лик и дело највећег међу апостолима – апостола Павла (τοῦ μεγάλου τῶν ἀποστόλων Παύλου).³⁰ Алексијева (равно)апостолност је за Ану изразито павловски обојена јер је она показује на основу ентимемске аналогije њеног оца са апостолом Павлом.

Асоцијација на 1Кор 9,22: царица Ирина као апостол Павле

Ана Комнина не приказује етимемски само свог оца као апостолског владара Ромеја већ и своју мајку, што је у складу са идиличном сликом којом описује односе својих родитеља. Додуше, царици Ирине много суптилније и скривеније приписује апостолност него што је то случај са Алексијем; можда Ана не уклапа тако очигледно своју мајку у ширу слику Алексијеве апостолности, али свеједно чини царицу Ирину неопходним елементом Алексијеве апостолности. Због тога је потребно да се осврнемо и на Ирину, додуше више скривену, апостолску функцију, коју Ана суптилно назначује откривајући други разлог због кога је повучена царица пратила свог мужа на небројеним ратним походима.

Поменути други разлог што је царица била најближи сапутник (συνοπαδὼν) цару је по Ани значајнији разлог од првог (μέγιστον αἴτιον). За време дуге Алексијеве владавине десиле су се многе завере за свргавање цара у разним деловима царства (πολλῶν ἐπιβούλων ἀναφουμένων ἀπανταχόθεν). Због тога је Алексије имао потребу да му неко стално чува леђа и да се стара о његовој безбедности, детектујући бројне завере: πολλῆς ἐδεῖτο τῆς ἐπιβλέψεως καὶ ὡς ὄντος πολυομμάτου δυνάμεως.³¹ Ана се реторички пита ко би био одговарајући саборац и савезник (σύμμαχον) Алексију у таквим ситуацијама ако не његов природни саветник (τὴν σύμφυτον σύμβουλον),³² наиме царица Ирина. Ана наставља у форми реторичких питања: Ко је више од ње мислио на цара, ко је више презирао (ὕπεβλέπετο) заверенике, ко је јасно видео (ἰδεῖν) шта је добро за цара и ко је

ревим ногама, тако да Алексијево инсистирање на томе да га царица прати на ратном походу у Солун постаје разумљиво када знамо да је једино она могла да му ублажи (реуматске?) болове.

³⁰ Alexias XV, 7, 4, 33. Колико Ана Комнина цени апостола Павла види се по томе што у истој реченици користи придев „велики“ да нагласи како је Алексијев Орфанотрофион, грађевински комплекс великих размера, саграђен око „великог храма“ (ναὸν μεγέθει μέγιστον) посвећеном „великом“ међу апостолима, тј. највећем апостолу (τοῦ μεγάλου τῶν ἀποστόλων Παύλου).

³¹ Alexias XII, 3, 5, 19-20.

³² Alexias XII, 3, 6, 26-27. Ана пажљиво бира речи којима описује однос својих родитеља. У наведеној реченици користи три сложенице, две именице и један придев, са префиксом συν (σύμμαχον, σύμφυτον σύμβουλον), којима назначавача повезаност и заједништво царског брачног пара.

још јасније препознавао (κατιδεῖν) сплетке непријатеља?³³ Ноћу је била Алексију будно (неспавајуће) око, дању чувар, за трпезом противотров у покушајима тровања.³⁴ Као својеврстан закључак овог поетског описа најразноврснијих начина којима је царица Ирина штитила супруга, Ана лаконски наводи значај царице за Алексија: „διὰ ταῦτα καὶ πάντα ἐν πάσιν ἦν ἡ ἐμὴ μήτηρ τῷ δεσπότη μου καὶ πατρί“.³⁵

Царица беше Алексију све у свим (опасним) ситуацијама. Анин израз πάντα ἐν πάσιν ἦν, којим описује значај и функцију своје мајке за Алексија, представља одјек чувене Павлове апостолске максиме из 1 Кор 9,22б: „τοῖς πάσιν γέγονα πάντα, ἵνα πάντως τινὰς σώσω“.³⁶ Значење ове Павлове максиме је могуће схватити из стилистичке и структуралне аналогije са првим делом истог стиха: ἐγενόμην τοῖς ἀσθενέσιν ἀσθενής (1 Кор 9,22а: слабима постадох као слаб). Апостол Павле се прилагођавао свакој потреби његових слушаца и на сваки могући начин (πάντως) се дорио за проповед јеванђеља (1 Кор 9,23). Свима је дио оно што је појединачна ситуација захтевала од њега да буде вернима (Thiselton 2000, 706).

Јасна је Анина намера у рецепцији Павлове апостолске максиме из 1 Кор 9,22 – стварање ентимемске паралеле између апостола Павла и царице Ирине, њене мајке. Као што се Павлово τοῖς πάσιν односи на све могуће ситуације у проповеди јеванђеља (Αγουρίδης 1982, 159), тако је и царица Ирина ἐν πάσιν (у свим опасностима) будно чувала мужа. Павлово πάντα се односи на све што је требало да буде другима зарад апостолске проповеди, а исто тако се и Иринево πάντα односи на све оне функције које је обављала да заштити мужа. Ана набраја све ове разне ситуације наводећи најразличитије улоге које је царица Ирина преузимала на себе: ἄρτυλον ὄμμα, φυλακτήρ, ἀντίδοτος ἀγαθῆ, φυγαδευτήριον φάρμακον.³⁷

Закључак

И поред општег наративног оквира који потиче из хомеровског епа, Ана Комнина изражава владарску идеологију рецепцијом одређених светописамских мотива, пре свега мотивом равноапостолног василевса Ромеја. Ана Комнина описује свог оца у *Алексијади* као апостолског владара, чије се апостолство најбоље показивало у Алексијевој теолошкој расправи са манихејцима. Алексије је, по Анином сведо-

³³ Alexias XII, 3, 6, 27-29. Скоро је немогуће у преводу на било који језик репродуковати пажљив Анин избор глагола којима описује царичину непрекидну бригу о супругу. Глаголи ὑπεβλέπετο, ἰδεῖν и κατιδεῖν сликавају царичину заштиту и надзор глаголима који упућују на гледање. Ово је у потпуном складу са Аниним описом царице Ирине као царево заштитнице гледањем и надзором над бројним опасностима које су се надвијале над Алексијем: Ирина Дука је као многоока сила (πολυομμάτου δυνάμεως) која је потребно да врши надзор (ἐπιβλέψως) и која мора да има миријаде очију (ὑπὸ μυρίων ὀμμάτων φρουρεῖσθαι) да би спречила непрекидне и најразноврсније завере против василевса Алексија. Ана инсистира на (над)гледању као на царичином основном начину заштите свог супруга.

³⁴ Alexias XII, 3, 6, 31-33.

³⁵ Alexias XII, 3, 6, 30.

³⁶ „Свима сам био све, да како год неке спасем“.

³⁷ Alexias XII, 3, 6, 31-33.

чењу, изврстан познавалац Светог Писма које користи као главно оружје у борби против јеретика. Поред експлицитног поређења свог оца са апостолима, постоје у тексту *Алексијаге* и нека места на којима Ана ентимемски прави паралелу између свог оца и апостола Павла, који је за комнинску принцезу врхунски апостол. Начин Алексијевог проповедања јеванђелских истина манихејцима подсећа на Павлову проповед у Дап 20,7, док Алексијева љубав према хришћанима, потврђена листом недаћа које је трпео због њихове одбране, подсећа на Павлову апостолску ауторефлексију у Рим 8,35-39. Оно што је нарочито занимљиво у Аниној слици Алексијеве апостолности је суптилно изражена идеја да је њена мајка, царица Ирина Дука, такође, функционисала апостолски (павловски). Апостолство њене мајке, изражено кроз ентимемску сличност између апостола Павла у 1Кор 9,22 и царице Ирине у њеној бризи за Алексија, уводи битан елемент у схватању Алексијевог апостолства: њен отац никада не би био апостолски владар Ромеја да поред себе није имао апостолску царицу, која му је својом павловском бригом омогућавала да неометано функционише као апостолски владар Ромеја.

Библиографија

Извори

На грчком

Novum Testamentum Graece, 27th edition (1998). Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.

Annae Comnenae Alexias (rec. Diether R. Reinsch et Athanasios Kambylis) (2001). Berlin: Walter de Gruyter et Socios.

На српском

Светло Писмо/Нови Завјет (2012). Београд: Библијско друштво Србије.

Литература

Ђирилична

Радић, Р. (2015). „Антибогумилска борба православних владара током XII и у другој деценији XIII века“, у: *Саборности*, година 9. Пожаревац: Епархија пожаревачко-браничевска, стр. 127-143.

Радовић, А. (2002). *Историја њумачења Сїарої завјетїа*. Никшић: Јасен.

Станковић, В. (2006). *Комнини у Царирагу (1057-1185): Еволуција једне владарске њородице*. Београд: Византолошки институт САНУ.

Грчка

Αγουρίδης, Σ. (1982). *Αποστόλου Παύλου Πρώτη προς Κορινθίους Επιστολή*. Θεσσαλονίκη: Πουρνάρα.

- Ostrogorsky, G. (2012). *Ιστορία του Βυζαντινού κράτους (Γ' τόμος)*. Αθήνα: Πατάκη.
- Hunger, H. (1997). *Βυζαντινή λογοτεχνία: Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών (τόμος Β')*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

Λατινιχνα

- Barrett, C.K. (1960). *The Gospel according to John*. London: SPCK.
- Brown, R.E. (1966). *The Gospel according to John (i-xii)*. Garden City, New York: Doubleday.
- Bruce, F.F. (1990). *The Acts of the Apostles: Greek Text with Introduction and Commentary*. Grand Rapids, Michigan/ Leicester, England: Eerdmans/Apollos.
- Buckley, P. (2014). *The Alexiad of Anna Comnene: Artistic Strategy in a Making of a Myth*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Carson, D.A. (1991). *The Gospel according to John*. Grand Rapids, Michigan/ Leicester, England: Eerdmans/Apollos.
- Dodd, C.H. (1970). *The Interpretation of the Fourth Gospel*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fitzmyer, J.A. (1993). *Romans*. New York: Doubleday.
- Fitzmyer, J.A. (1998). *The Acts of the Apostles*. New York: Doubleday.
- Furnish, V.P. (1984). *II Corinthians*. New York: Doubleday.
- Kaesemann, E. (1980). *Commentary on Romans*. Grand Rapids, Michigan: Eerdmans.
- Moo, D.J. (1996). *The Epistle to the Romans*. Grand Rapids, Michigan/Cambridge, UK: Eerdmans.
- Murphy-O'Connor, J. (1996). *Paul: A Critical Life*. Oxford/New York: Oxford University Press.
- Neville, L. (2012). *Heroes and Romans in Twelfth-Century Byzantium*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Peterson, D. (2009). *The Acts of the Apostles*. Grand Rapids, Michigan/ Leicester, England: Eerdmans/Apollos.
- Thiselton, A.C. (2000). *The First Epistle to the Corinthians*. Grand Rapids, Michigan/ Cambridge, U.K./Carlisle: Eerdmans/The Paternoster Press.
- Witherington, B III- Hyatt, D. (2004). *Paul's Letter to the Romans: A Socio-Rhetorical Commentary*. Grand Rapids, Michigan: Eerdmans.

The Reception of the New Testament Motifs in Anna Comena's Alexiad in Purpose of Emphasizing the Apostolic Rule of Alexius Comenus (1081-1118)

Summary: Despite the overall narrative frame in presenting her father's life, patterned after the Homeric epic, Anna Comnena articulates the ruling ideology of her father by the reception of certain New Testament texts, comparing Alexius to Apostle Paul. Alexius' apostleship, according to Anna, is reflected foremost in his theological discussions with heretics, Manicheans and Bogomils. Alexius possessed an extraordinary knowledge of the Scriptures, which he uses as the main means in the discussions with the heretics. Anna is not limited to the explicit parallelism of her father with Apostle Paul since in *Alexiad* there are numerous veiled implications which serve to strengthen the association between Alexius and Apostle Paul. For instance, Alexius' preaching to the heretics evokes Paul's preaching in Acts 20:7, while Alexius' affection toward Christians, confirmed by the list of misfortunes, reminds on the Pauline apostolic autobiographical reflection in Rom 8:35-39.

Key words: Reception, New Testament, Alexius Comnenus, Anna Comena, Alexiad, Apostle Paul, heretics.